

SAŽETAK

U jeku Prvoga svjetskog rata, u bečkom dvorcu Schönbrunn, umro je 21. studenoga 1916. austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip I. „Njegovo c. i kr. Apostolsko Veličanstvo *Franjo Josip I.* su jučer 21. o. mj. u devet sati navečer u dvorcu Schönbrunn blago u Gospodinu usnuli“, objavio je vodeći bečki dnevni list *Wiener Zeitung* 22. studenoga 1916. na naslovnoj stranici. Posljednji europski monarh stare škole desetljećima je vladao habsburškim imperijem od Alpa do Karpata s više od 50 milijuna stanovnika, simbolički obilježivši epohu nestanka feudalizma i uspona građanskoga društva u Srednjoj Europi. Austro-Ugarska je bila uzorna srednjoeuropska država u gospodarskom, društvenom, pravnom i mnogom drugom pogledu, ali ta predmoderna dinastička tvorevina nije imala budućnost u epohi modernih europskih nacija i nacionalnih država. Razvojni procesi u Austro-Ugarskoj u doba Franje Josipa povoljno su utjecali na hrvatsko gospodarstvo i društvo, ali je u isto vrijeme habsburški dualizam bio zapreka za teritorijalno povezivanje hrvatskih zemalja i hrvatsku nacionalnu emancipaciju. „Lijepo doba“ (*La Belle Époque*) građanskog optimizma završilo je u apokalipsi globalnoga rata, a taj je rat potpuno izmijenio lice Europe i svijeta.

Franjo Josip nikada nije bio ozbiljno bolestan tijekom ratnih godina. Obolio je tek u jesen 1916., ali je zadržao svoj dnevni raspored. Ustajao je u tri sata ujutro, a nakon pranja i odijevanja, počinjao je rješavati spise. Najkasnije u sedam sati počinjale su audijencije, a u međuvremenu je car čitao izvještaje i novine. Povremeno bi zaspao. Do listopada 1916. Franjo Josip je čak i kao 86-godišnjak povremeno bez štapa odlazio u Kammergarten ili bi napravio nekoliko koraka na velikoj galeriji dvorca Schönbrunn. U 17 sati završavao je njegov radni dan. U večernjim satima car je ostajao sam ili bi posjetio nekoliko članova obitelji koje je tolerirao u svojem okruženju. U 19 ili 20 sati odlazio je u krevet. Rutina ga je održavala na životu. Rijetko je pokazivao da je pogođen čak i kad su izvješća s ratnih poprišta bila previše loša.

Franjo Josip bio je čovjek koji je bio cilj za intenzivne negativne osjećaje mađarskoga naroda zahvaljujući odmazdi 1849. i novom apsolutizmu poslije toga. Međutim, oni koji su htjeli izraziti svoje nepoštovanje prema vladaru nisu imali pristup javnosti putem tiska pod njegovom vladavinom. Kritiziranje vladara bio je prilično opasan pothvat čak i u privatnim krugovima, jer

to se moglo - prema zakonu - također sankcionirati. Mađarski narod je bio prisiljen, ne posljednji put u svojoj povijesti, da o njemu u javnosti govori isključivo u lojalnom tonu, a svi su znali da mnogi nisu voljeli čelnika zemlje zbog njegovih ranih aktivnosti. Ono što je mađarska javnost kasnije naučila o Franji Josipu bilo je da je on čovjek povijesnoga značaja, da je podigao Mađarsku prema standardima zapadne Europe, da je bio knez mira, da je postao Mađarem u srcu i da je bio predstavnik mađarske veličine i slave. Svojom je osobnošću premostio razdoblje, a politika mu je bila određena razumijevanjem i prihvaćanjem životnih istina. Bio je izvanredan čovjek, dobrohotan i mudar. Njegovo je djelovanje bilo obilježeno etikom rada, a neki su mislili da je takav njegov pristup realistička politika koja je prerasla u koncept njegove vladavine.

Uvid u hrvatski tisak od sredine 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata pokazuje da je među Hrvatima prije Prvoga svjetskog rata prevladavalo javno iskazivanje podaničke odanosti i privrženosti Franji Josipu kao „hrvatskom kralju“. U jeku rata tvrdilo se da je Franjo Josip do posljednjeg trenutka mislio samo na svoju dužnost koju je uvijek obavljao kao vladar gotovo punih 68 godina. Poslije raspada Austro-Ugarske i ujedinjenja Hrvatske sa Srbijom na kraju Prvoga svjetskog rata došlo je do značajnog zaokreta u sjećanju na Franju Josipa, uvjetovanog političkim promjenama i samo djelomično neovisnog o njima. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevina Jugoslavija, bila je članica Male Antante i jedna od potpisnica Antihabsburške konvencije, uperene protiv moguće restauracije Habsburgovaca u Srednjoj Europi. Stoga su u prvi plan došli kritički intonirani pristupi, koji su se miješali s nostalgичnim opservacijama. No kako je vrijeme prolazilo tako je posljednji europski monarh stare škole polako padao u zaborav.

Uzimajući smrt dugogodišnjeg vladara habsburškog imperija kao središnju točku analize, u ovom se zborniku predstavlja hrvatska recepcija vijesti o njegovoj smrti kao i medijske strategije emocionaliziranja širega čitateljstva kroz biografske i druge priloge o caru i kralju Franji Josipu. Razmatra se pritom i sam sprovod kao svojevrsna posljednja velika svečanost Austro-Ugarske u kontekstu Velikoga rata. Osim toga, nastoji se pokazati sentiment Hrvata prema vladaru od početka njegove vladavine do smrti, odnosno, s druge strane, ukazati na načine i strategije koje su korištene u svrhu propagande, mitologizacije, divinizacije i apologije Franje Josipa I. kao hrvatskoga kralja.

Tijekom 68-godišnje vladavine Franjo Josip I. je među ostalim značajno utjecao i na državnopravni položaj Hrvatske, napose u odnosu na Ugarsku. Godine 1867. sklopljena je Austro-ugarska nagodba kojom su uređeni

odnosi između dviju država, a zatim je kralj pozvao Hrvate i Mađare da riješe svoje međusobne odnose, smatrajući da je „hrvatsko pitanje” unutarnja stvar ugarskoga dijela Monarhije. Hrvatska je u Austro-ugarskoj nagodbi spomenuta pod sintagmom „posestrime zemlje” koji naziv će potom prihvatiti i Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. Njome je Hrvatska priznata za politički narod, s punom unutarnjom autonomijom i zasebnim teritorijem. Franjo Josip I. je poslije Sarajevskoga atentata 1914. objavio rat Srbiji, što je u Ugarskoj i Hrvatskoj primljeno s oduševljenjem, ali je taj zanos nestao u vrijeme kraljeve smrti (1916.), premda još nije bio na vidiku skorašnji raspad Dvojne monarhije. Odnos Hrvata i Mađara prema Franji Josipu I. mijenjao se tijekom desetljeća, naročito u redovima mađarskoga naroda, među kojim je 1848. – 1849. doživljavao kao neprijatelj, dok je 1916. slavljen kao jedan od najvećih mađarskih kraljeva u povijesti. Sliku o njemu kao krutom časniku iz mladenaštva tijekom desetljeća ublažile su brojne obiteljske tragedije, a napose ubojstvo Franje Ferdinanda. Tada je o njemu stvorena slika blagogoga starca koji uspijeva ujediniti sve narode Monarhije, a ona je ostala u narodnom pamćenju sve do danas.

Ljetopis carske i kraljevske kadetske škole u Karlovcu sasvim je slučajno sačuvan u knjižnici Arheološkoga muzeja u Zagrebu i nije poznato kako je taj rukopis u nju došao. Riječ je o bilježnici, tvrdo ukoričenoj, kvart formata, opsega 23 stranice. Kronika je pisana njemački, goticom, povremeno kombiniranom s latinicom (prezimana i neki pojmovi). Konkretni unosi započinju s 1. listopada 1916., a završavaju s nadnevkom 29. kolovoza 1917. godine. Iz te se kronike iščitava mikrokozam karlovačke kadetske škole – kada će se održavati ispiti te popravni ispiti, kako su pitomci upućeni na rad u polju, bilo na školskom imanju, bilo kod kuće s roditeljima, kako su otišli na sprovod jednom svojem kolegi, koji je umro od bolesti, a ne od metka itd. Spominju se i prekomande i premještaji nekih od učitelja. Odražava se tu i makrokozam jedne ogromne, stare, uhodane državne mašinerije. *Theatrum principis* je na prvome mjestu zanimljiv: delegacije pitomaca sa svojim učiteljima pribivaju sprovodnim svečanostima cara i kralja Franje Josipa I. u Beču, ali i kraljevskoj krunidbi cara i kralja bl. Karla I. (IV.) na Budimu. Nižu se također citati zapovijedi izdatih s najvišeg mjesta, kao i ministarstva vojske, koje se tiču škole i Hrvatske uopće, a neka od spomenutih imena poznata su u vojnoj povijesti.

Austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip vladao je Hrvatskom punih 68 godina. Isprva je vladao apsolutistički, ali je na osnovu vlastitih spoznaja tijekom svoje vladavine mnogo toga izmijenio. Promijenio se i njegov kruti stav prema Hrvatskoj i Hrvatima. Vrlo sporo i teško davao je

Hrvatskoj čak i obećana prava, pa nikada nije proveo sjedinjenje Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom. Podijelio je Monarhiju s Mađarima, kojima je prepuštao Hrvatsku i Slavoniju, ali je pratio sve što se zbiva na tom području pa je osnutak Odjela za narodno gospodarstvo 1914., zajedno s odobravanjima izgradnje lokalnih pruga u sjevernoj Hrvatskoj, dokaz kraljeva miješanja u unutrašnje odnose Hrvatske i Mađarske. Time je zapravo *de facto* promijenio Hrvatsko-ugarsku nagodbu po kojoj su gospodarstvo i željeznice bili u nadležnosti ugarske vlade. No dalje od toga nije išao i nastojao je da ne poremeti svoje odnose s Mađarima radi ispunjavanja hrvatskih želja i molbi. Car i kralj Franjo Josip bio je dugovječni vladar u vremenu velikih društvenih prestrukturiranja, koji je vladao vrlo složenom državom. On je narodima svoje carevine dao mnogo godina mira i omogućio građanstvu da osmisli a djelomično i ostvari svoje ideale. No njegov pokušaj da ide utabanim stazama Habsburga nije bio sretan. Njegovo stoljeće bilo je stoljeće velikih promjena, a Franjo Josip nije bio sklon prilagoditi promjenama svoj način vladanja.

U zborniku se na temelju arhivske građe i onovremenog tiska rekonstruiraju „žalobne svečanosti za Njegovim Veličanstvom blagopokojnim Cesarom i Kraljem“ održane u Dalmaciji, kao i običaji iskazivanja žalosti za preminulim vladarom. Razni dopisi pokrajinskog Namjesništva podređenim kotarima navodili su što treba činiti i kako se ponašati, dok izvješća iz pojedinih kotara u pokrajini opisuju istaknute simbole žalosti i održane zadušnice. Brojne telegrame sućuti u Beč su upućivale lokalne vlasti, ustanove i udruženja. Rekonstrukcija ugođaja obuhvaća i odnos prema novom vladaru caru Karlu.

„Za kralja i domovinu“ samo je jedna od uzrečica hrvatskih domobrana iz vremena Prvoga svjetskog rata koja u sebi povezuje dom, domovinu i Franju Josipa I. U borbenoj varijanti glasila je „U boj za kralja i domovinu“ i nosila se kao natpis na trobojnoj vrpici na vojničkoj kapi. Prijeratno manifestiranje dinastičkoga patriotizma prepoznajemo u imenu zagrebačkog Sveučilišta, nazivu gradskih trgova, spomenicima i spomen obilježjima prigodom posjeta Franje Josipa I., također i u sudjelovanju hrvatskih povijesnih postrojbi na proslavi jubilarnih 60 godina vladanja Franje Josipa I. (1908.). U ratno vrijeme vjernost vladaru, naciji i zajednici postaje još prisutnija. Posebno se to primjećuje na „domovinskoj fronti“ 1916. godine kada se pod okriljem vojnih postrojbi podižu spomenici s ciljem trajnog povezivanja osobe kralja i cara s „palim junacima“ i njihovim postrojbama. Vidljivi izrazi uzajamnog pouzdanja, narodna tradicija i vjera u budućnost pod lozinkom „Za kralja i domovinu“ nastavljaju se njegovati i nakon smrti Franje Josipa

I. Prilikom „Zaprisegnuća vojske“ na bojištu kralju i caru Karlu vojni će vrh inzistirati da to bude bez iznimke i u što kraćem roku. Uvidom u odabranu muzejsku građu Dokumentarne zbirke Hrvatskog povijesnog muzeja propitkuje se prostor javnog i privatnog, službenog i neslužbenog od početka Prvoga svjetskog rata do smrti Franje Josipa I. i nakon, u vrijeme trajanja šestomjesečne „dvorske korote“. Unutarnje slabosti Monarhije i politički oponenti, kao i međunarodna konstelacija snaga te sam kraj rata pokazat će svu krhkost režima. Austro-Ugarska nije bila svima sretno rješenje, pogotovo ne onima jugoslavenske orijentacije, o čemu se donosi svjedočanstvo objavljeno početkom prosinca 1918. godine.

U prilogu o spomenicima kojih više nema riječ je o spomenicima i pločama ugarsko-hrvatskog kralja Franje Josipa I. koji su bili postavljeni u hrvatskim gradovima tijekom njegova vladanja i nakon njegove smrti sve do propasti Monarhije. Ubrzo nakon monarhove smrti u studenome 1916. pokrenuta je na prijedlog Hrvatskoga sabora inicijativa za podizanje spomenika kralju. Spomenik je trebao biti postavljen na tadašnjem Trgu Franje Josipa I. (danas Trg kralja Tomislava), koji je dobio ime povodom zadnjeg boravka kralja u Zagrebu 1895. godine. Pokušaj do sloma Dvojne Monarhije nije realiziran, a danas je u Hrvatskoj sačuvan jedino obelisk Franji Josipu I. u Donjem Miholjcu, dok se u muzejima nalazi jedan spomenik, nekoliko bista i ploča skinutih sa spomenika. Međutim još uvijek se ne zna koliko je spomenika, bista i ploča bilo postavljeno i što se s njima dogodilo. Većina ih je poslije formiranja i tijekom postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca uklonjena.

Predstavnik habsburške dinastije Wilhelm Franz von Habsburg-Lothringen (1895-1948), rođen je u Hrvatskoj, a poginuo je u zatvoru u Kijevu, gdje je bio zatočen od strane NKVD-a. Svojim životom i djelatnošću predstavlja markantnu pojavu u težnjama Ukrajine prema europskome prostoru. Upoznao je ukrajinsku stvarnost živeći u Galiciji još od djetinjstva pa je postao vatreni pobornik ukrajinske neovisnosti. Podupirao je njene težnje u Prvome svjetskom ratu, kada je bio u ukrajinskoj vojsci. Zbog proukrajinske djelatnosti postao je meta lova od strane sovjetskih tajnih službi koje su ga kidnapirale i dovele u zatvor. Djelatnost i sudbina jednog od člana habsburške obitelji u ostvarivanju ukrajinskih državotvornih nastojanja predstavlja svojevrsnu analogiju sa srodnim hrvatskim težnjama prema neovisnosti s orijentacijom prema europskim središtima.

Smrt cara i kralja Franje Josipa prije stotinu godina nagovijestila je suton moderne i osvit suvremene epohe u povijesti Srednje Europe i hrvatskih zemalja. Austro-Ugarska nije dugo nadživjela svoga dugovječnog vladara s

obzirom da ona nije bila nacionalna država ni austrijskih Nijemaca ni Mađara ni Hrvata i ostalih Slavena koji su u njoj živjeli. Na kraju rata stara monarhija se kaotično raspala, a hrvatski je narod ujedinjenjem sa Srbijom ušao u novu južnoslavensku zajednicu. Danas, stotinu godina poslije, prisjećamo se Franje Josipa kao teme koja je i dalje na različite načine otvorena za sve vrste istraživačkih prinosa i inovativnih promišljanja.

Željko Holjevac